

https://doi.org/10.31516/2410-5325.064.08

УДК 316.73(045)

І. М. Шуляков, викладач, Харківська державна академія культури,
м. Харків

valois@ukr.net

https://orcid.org/0000-0003-2077-1972

МОДЕЛЬ РОЗГЛЯДУ СУЧАСНОЇ ДІАЛОГОВОЇ СИТУАЦІЇ

Здійснено теоретичний аналіз сучасної міжкультурної діалогової ситуації. Проаналізовано поняття діалогу як процесу, особливо актуального для сучасної культури. Розглянуто концепцію, згідно з якою створену модель сучасної міжкультурної діалогової ситуації можливо трактувати як ситуативний, дисипативний та трансгресивний діалог культур. Підтверджена роль діалогу культур як процесу, який перебуває в основі подальшого розвитку цивілізаційних процесів.

Ключові слова: *діалог культур, ситуативність, трансгресія, дисипативність, тексти культури, ситуативна позиція, комунікація, коди й символи культури, суб'єкт культури.*

И. Н. Шуляков, преподаватель, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

МОДЕЛЬ РАССМОТРЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ДИАЛОГОВОЙ СИТУАЦИИ

Осуществлен теоретический анализ современной межкультурной диалоговой ситуации. Проанализировано понятие диалога как процесса, особенно актуального для современной культуры. Рассмотрена концепция, согласно которой созданную модель современной межкультурной диалоговой ситуации возможно трактовать как ситуативный, диссипативный и трансгрессивный диалог культур. Подтверждена роль диалога культур как процесса, который лежит в основе дальнейшего развития цивилизационных процессов.

Ключевые слова: *диалог культур, ситуативность, трансгрессия, диссипативность, тексты культуры, ситуативная позиция, коммуникация, коды и символы культуры, субъект культуры.*

I. M. Shuliakov, lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

MODEL OF MODERN DIALOGUE SITUATION REVIEW

The aim of the article is to define the state of the modern intercultural dialogue situation in the act of the intercultural dialogue.

Research methodology. This article is a theoretical analysis of a modern intercultural dialogue situation, in course of which the concept of a dialogue as a process particularly relevant to modern culture has been considered.

Results. The article determines the following factors that characterize the existence of a model of modern intercultural communication: the speed of sociocultural processes, the increase of the number of dialogue contacts, different ways of intercultural dialogue communication, the emergence of a risk

of possible “failures” of intercultural communication (transgressions). These factors make it possible to define the model as a situational, dissipative and transgressive process.

Novelty. An attempt is made in this paper to define the state of the dialogue situation as part of the process of the dialogue of cultures.

The practical significance. The article discusses the concept of determining the state of the intercultural dialogue situation, the need of which underlies the further study of the dialogue of cultures. It is necessary for the use in constructing a model of intercultural communication.

Keywords: *dialogue of cultures, situationality, transgression, dissipativity, cultural texts, situational position, communication, codes and symbols of culture, subject of culture.*

Постановка проблеми. Незважаючи на велику кількість культурологічних і філософських праць, присвячених проблемі діалогу, відбуваються зміни в суспільному бутті і свідомості людей сучасної епохи, які викликають затребуваність у розробці інноваційних моделей діалогу, що відповідають сучасним реаліям. Таким чином була зроблена спроба розібратися в деяких таких моделях та актуалізувати їх у цій публікації.

Ця стаття — теоретичний аналіз ситуації сучасного міжкультурного діалогу, розгляд концепції діалогу як процесу, особливо актуального для сучасної культури.

Поняття діалогу — надзвичайно важливе для розуміння культури нашого часу. Сам процес контакту і є діалогом, а його форми можуть представляти самі по собі різні типи діалогічних відносин. Осмислення діалогу розпочалося доволі давно. Наприклад, за теорією Данилевського, культури формуються окремо одна від одної і спочатку вороже ставляться до тих, хто поруч з ними. Основною з усіх цих відмінностей учений визначив таке явище, як «дух народу». «Діалог — це контакт, визначаючий відносини з культурою, здійснення і створення її досягнень, <...> розуміння важливих досягнень інших культур, опанування останніх, можливість зняття багатьох видів напруженості між країнами та їх культурними етносами. Діалог — це розуміння своєї культури, яке дозволяє на рівних спілкуватися з іншими. Необхідну умову наукового пошуку, процесу творчості в мистецтві та самої істини можна визначити як діалог. Багатосторонність і різноманітність типів діалогу загально-визнана» (Селіванова, 2011, с. 9).

Узаєморозуміння, основною частиною якого є не пізнання, а саме спілкування багатьох унікально-загальних особистостей, можна визначити таким терміном, як діалог культур. «Саме в задумці тексту діалогу культур формується нова культура комунікації. Мислення і буття іншої людини не тільки перебувають глибоко в кожному з нас, воно — це інше

мислення, інша свідомість, внутрішньо необхідна для нашого буття» (Деррида, с. 80). Нині діалог культур значно ускладнився через комплекс проблем. Так, наприклад, І. Куропась, описуючи сучасні стан, роль і функції міжкультурної комунікації, зазначає, що в ідеальній моделі транскордонної співпраці головним показником є «подолання стереотипів та упередження по обидва боки діалогу» (Куропась).

У статті розглядається концепція визначення стану міжкультурної діалогової ситуації, необхідність якого перебуває в основі подальшого вивчення діалогу культур. Це необхідно для побудови моделі міжкультурної комунікації.

Із взаємодією культур різних народів пов'язані й сучасні прояви фундаментальних проблем. Особливість їх вирішення перебуває в систематичному діалозі культур, а не однієї, нехай навіть розвиненої культури.

Актуальність статті. У статті здійснюється спроба надати визначення стану діалогової ситуації під час діалогу культур. У зв'язку із затребуваністю інноваційних моделей сучасного діалогу.

Методологія дослідження ґрунтується на не класичному підході до вивчення культури. Її основу становить значення ситуативності дисипації і трансресії. Використання зазначеного методологічного горизонту вможливає його збагачення досвідом некласичних концепцій і значною мірою посилює цікавість до інноваційних моделей вираження сучасної діалогічної ситуації. Базуючись на трьох названих вище значеннях, можна визначити немало гострих моментів у міжкультурному діалогові.

У процесі спілкування, під час контакту двох культур, останні обмінюються текстами. Форми тексту, який водночас є і результатом, і основою спілкування, різні: це і мовлення людини; і мова, зафіксована на папері чи іншому носіїві; і будь-яка знакова система (іконографічна, безпосередньо речова, діяльнісна). У кожній із зазначених форм текст інтерпретується саме як культурне спілкування, оскільки базується на попередніх текстах і є основою для подальших.

Модель цього процесу спілкування є такою:

Автор тексту — Текст культури — Реципієнт

Культурний простір,

ланцюг А — Т — Р позначає процес спілкування, де А — автор тексту, учасник комунікації; Р — реципієнт тексту, другий учасник комунікації; Т — текст культури, за допомогою якого здійснюється керування процесом спілкування; КП — культурний простір, у якому відбувається міжкультурне спілкування.

Описуючи цей процес у своїх працях, Ж. Дерріда справедливо вважає, що внаслідок того, що глобалізація міжкультурних контактів означає таку повноту смислового світу залучених до неї особистостей, яка виникає лише в точці перетину всіх культурних процесів, особистість виходить за індивідуальні, приватні межі в культурний космос, у принципове нескінченне спілкування і, отже, в нескінченне переосмислення того, ким є вона сама. Саме цю «пряму» перспективу історії культури зумовлює цей процес (Дерріда).

Діалог культур — «це не просто взаємодія народів, а глибокий процес, який народжується у глибинах взаємодіючих культур» (Сайко, 1999, с. 20). Суха формальна логіка, лінійна розсудливість іноді суперечать ситуації діалогу. Одновимірний раціоналізм може призвести до спрошеного або помилкового висновку в результаті контакту.

Як форма спілкування, діалог не може відбуватися без певної спільності простору і часу, розуміння переживань співрозмовника. В ідеальних умовах для діалогу всі співрозмовники беруть до уваги голос згори, совість, саму правду загалом. Якщо таких умов не дотримують, діалог неможливий, і відбувається те, що можна назвати діалогом глухих, тобто це псевдодіалог, неможливість його проведення в необхідних умовах (Вострякова, 1998, с. 78).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативний статус впливає на перебіг комунікації, тип комунікативної взаємодії (кооперативний та конфліктний), вибір мовних ресурсів і відповідних зразків й типів дискурсу, мету, стратегії й обставини спілкування тощо. Прагматичний підхід уможливив підбір типів мовних особистостей для комунікативного процесу взаємодії. Розрізняють три різновиди: гармонійний, конфліктний та імпульсивний, кожний з яких має певні особливості мовлення. Подібна типологія дозволяє визначити типи комунікації, відповідно до орієнтації на співрозмовника:

- домінуючий (переваги над співрозмовником);
- драматичний (використання драматичних ефектів);
- агресивний, заспокійливий, разуючий, точний, надихаючий, пильний, дружній, відкритий.

Необхідно зважати на взаємовідносини, які мають місце в процесі взаємодії співрозмовників та реалізації будь-яких її форм (Селіванова, 2011, с. 145).

Мета статті — з'ясувати фактори, які характеризують існування сучасної моделі міжкультурної діалогової ситуації.

Комунікація є процесуальним явищем, а субстанціональність їй надає поняття комунікативної ситуації. Комунікативна ситуація — онтологічна форма організації комунікативного процесу, яка характери-

зується замкненістю, цілісністю, системністю, діючою динамічністю (Фуко, 1994, с. 115). Ситуація — це динамічний механізм взаємин між учасниками діалогу, який завдяки його відображенню у свідомості зумовлює особистісну потребу в цілеспрямованій діяльності та «живить» цю діяльність. У комунікативній ситуації розрізняють обов'язкові характерні етапи процесу комунікації: мотив і готовність до порозуміння, початок, стимулювання та підтримування, взаємодія, динаміка комунікації, припинення діалогу. Для того щоб визначити ситуацію як систему взаємовідносин між учасниками діалогу, необхідно зрозуміти, що становлять собою ці взаємовідносини.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі спілкування ситуація, як система взаємовідносин, є підсумком певних об'єктивних і суб'єктивних факторів, які надають визначення ситуативної позиції. Ситуативна позиція — інтеграція об'єктивних і суб'єктивних компонентів спілкування. До її компонентів, які є елементами реального процесу спілкування, можна долучити такі складові, як подія, місце, час, галузь діяльності, тип діяльності, тематика дискусії, наявність третьої сторони, зовнішня інформація, соціальний статус, мовний статус, взаємовідносини, об'єктивна сторона ситуативної позиції, світогляд, моральні якості, вольові якості, почуття, інтереси, стан перед початком спілкування, комунікативне завдання, інтерактивна роль, міжособистісна роль, знання, досвід (Селіванова, 2011, с. 174). За допомогою певних компонентів ситуативної позиції, що перебувають в основі відповідних типів спілкування, можна створити прогнозуючі плани ситуативних позицій, які можна використати для створення ситуацій певного типу в процесі діалогу.

Ситуативність — так, У. Матурана висунув ідею консенсуальної взаємодії самоорганізованих, «автопоетичних» (тобто таких, що творять себе самі) систем. Він порівнює мовну діяльність (language) з танцем, якому властиві не «ієрархія», «управління» або «конкуренція», а взаємне узгодження дій, співробітництво. У реальному процесі мовної взаємодії не відбувається «передачі інформації». Це — «невдала метафора» спільної діяльності. Мовленнєва взаємодія викликає подібний відгук: відносно близьке взаємне розуміння чогось іншого (Матурана, 1995, с. 98). Подібну думку висловлював і М. Мамардашвілі, котрий уважав, що марно намагатися зрозуміти іншого, краще разом спробувати зрозуміти щось третє, загальне (Мамардашвілі, 1996, с. 196).

Проаналізувавши роль соціолінгвістичного та соціокультурного компонентів у процесі комунікації, можна стверджувати, що одним із компонентів моделі міжкультурного діалогу має бути ситуативність, що дозволить моделювання процесу діалогу відповідно до необхідної

ситуації для подальшого його використання в різних сферах. Тобто виникнення певної соціокультурної проблеми, яка потребує міжкультурного діалогу, можна визначити ситуативно, а відтак сама модель є ситуативною.

Дисипативність — ідея Бергаланфі про відкриту систему, яка широко використовується в дослідженнях гуманітарної проблематики. Для будь-якої відкритої системи (як, наприклад, людина, текст, культура) характерна взаємодія всіх компонентів, тобто динамічність і активність, на відміну від закритих систем (наприклад, кібернетичних), що відрізняються реактивністю та статичністю.

Сучасна культура є «відкритою» системою, яка оперативно самоорганізується. Виникнення умов для міжкультурного діалогу відбувається в ситуації різних стадій існування такої системи: активізації, статичності. Явище, коли ці стадії змінюють одна одну за короткий проміжок, називається дисипацією. Коли організується міжкультурний діалог, явище дисипації на нього впливає (Коновалова, 2005).

Динаміка діалогічних систем, що перебувають у стані, віддаленому від рівноваги, визначає дисипативні процеси. До них зазвичай належать процеси розсіювання, тобто перетворення діалогу в менш організовану форму, яка зазвичай трактується як незворотна. Дисипативні процеси в діалозі культур відбуваються в три стадії:

- 1) Дисбаланс суперечливості діалогу;
- 2) Передумови «вистрибування з розуміння діалогу культур», системне заперечення культури і розуміння;
- 3) Відкрите заперечення діалогу через його руйнування і «катарсис» розуміння.

Дисипативні процеси в діалозі культур зумовлюють різноманіття розсіювання, закономірне заміщення, накладання, підміну культурних явищ.

Виникає ситуація, що все вже сказано, немає нічого нового, існує лише цитування, повторення, рефрен. Сучасний діалог відповідає на це єдиним способом актуалізації — іронічною серйозністю. Це є останньою можливістю вирватися з контексту, водночас зберігаючи його.

Як відомо, система опирається впливу. Чим сильніший вплив, тим сильніший супротив. Однак під час початку впливу система починає опиратися, накопичуючи силу початкового впливу. Ймовірно, у цьому й полягає причина культурної аномалії. Так і в діалозі відбувається «акумуляція» енергії певного впливу. Ситуація починає змінюватися, а процес все продовжує акумулювати колишнє поле. Таким чином, причина кризового стану ситуації полягає не в культурних універсалах, а

в інверсійному полі. Культурні універсалії не втрачають актуальності, просто інверсійне поле не збігається за вектором з системою. Чи можемо ми виокремити цей процес у діалозі, чи простежується означений процес стосовно відносин частина-ціле? Ситуація, будучи системою, зазнає впливу частини самої себе? (Селіванова, 2011)

Дисипативні процеси в діалозі супроводжуються негативною рефлексією, коли в процесі опредметнення-розпредметнення, предметне сприймається як вороже свідомості.

Новий порядок з'являється в системі на базі подвійного спростування або заперечення другого порядку, згідно з яким первинні зв'язки, змінюючи спрямованість, знову заперечуються як неструктурні і врівноважують систему.

Вивчення процесів культурного існування й розвитку дозволить визначити немало ціннісних орієнтирів, спрямованих на підтримку свідомих процесів у діалозі. Детальний розгляд дисипативних процесів дозволить розробити механізм ситуації міжкультурного діалогу. (Селіванова, 2011).

Однак різновекторність культурних процесів сама по собі є елементом стабілізації системи культури. Прояв крайньої стадії дисипативного розвитку, звичайно, «згладжується» іншими культурними процесами (Коновалова, 2005).

Трансгресивність — передбачається, що теорія комунікації повинна зважати на складність умов, у межах яких відбувається спілкування, а саме: у суспільстві відбуваються швидкі зміни, посилюється взаємозалежність, зростають різноманітність і множинність способів взаємодії. У цих умовах комунікація може бути причиною початку культурного діалогу. Для кращого розуміння визначення сучасної діалогової ситуації необхідно надати визначення, які обґрунтували теоретики, котрі описали це явище.

Дослідники постмодернізму (Ж. Батай, М. Бланшо, М. Фуко, Ж. Дельоз) вважають, що новонабутий досвід такого прочитання іменується «досвід-межа» і есплікується у визначенні трансгресії (лат. trans — крізь; через, за; gressus — наближатися, переходити, нападати). Таким чином, це визначення водночас демонструє нову методологічну проблематику освоєння постграничного типу культури, яка буквально пропускає крізь саму себе апокаліптичні типи різноманітних процесів аж до смерті людини. Наприклад, М. Фуко вважав, що в просторі, який заданий нашою культурою нашим жестам і нашій мові, трансгресія вказує не тільки на єдиний шлях здобуття святого в його безпосередньому змісті, але й на шлях відтворення в його порожній формі, у відсутнос-

ті, осяяній цією порожнечою (Фуко, 1994). Трансгресія, таким чином, є не просто демонстративним процесом, зверненим на межу, згідно з М. Бланшо, це заперечення визнаних культурою правил, подолання крайньої забороненої межі, спроба виходу в простір неможливого або, принаймні, того, що раніше уважалося забороненим. З цього приводу Ю. Хабермас, вивчаючи філософську тезу Ж. Батая, стверджує, що в ній йдеться не про базові основи суб'єктивності, а про відміну її меж — про форму стороннього погляду, відторгнення, яке повертає людину, котра занадто замкнулася в собі, в інтимність взаємозв'язку життєвих явищ дійсності, яка стала відчуженою, відрізаною, розділилася і вийшла за межі своїх поглядів. Разом із цією ідеєю подолання кордонів, Батай відкриває цілком нову, іншу перспективу: суб'єктивність, яка долає себе, знову отримуючи спонтанність своїх безмежних спонукань, долає межі і досягає справжньої суверенності (Хабермас, 2003, с. 226–227). Отже, сама думка тяжіє до трансгресії, яка передусім є досвідом втрати стійкої просторової цілісності, що пов'язано з деонтологізацією, у результаті розуміння процесів якої виникає новий тип реальності, створеної і розміщеної на межах, водночас кожен культурний акт є граничним.

На думку М. Фуко, трансгресія перетинає одну і ту ж саму межу, яка, ледь опинившись позаду, стає тим забутим фактором, що знову відступає вдалину до самого горизонту культури. Трансгресію можна визначити як єдину мить, ту саму мить перетину межі. Вона доводить межу до кордонів її існування; вона стимулює в ній свідомість неминучого зникнення, необхідність розуміти себе в тому процесі, що заперечується нею (тобто вона вперше змушує себе зрозуміти це), з необхідності визнання своєї позитивної сторони в русі самозаперечення (Фуко, 1994, с. 117). Невипадково трансгресію дослідник називає романтичною нічною зіркою, що може розсіяти пітьму і стимулювати буття зсередини. Він не визнає в трансгресії нічого поганого, оскільки вона створює не тільки буття в межах, а й саму безмежність.

Але, на відміну від трансценденції, яка визначає місце думки на межі можливого чуттєвого досвіду у сфері надчуттєвого, трансгресія — сама по собі досвід неможливого, того, що не підлягає визначенню. І якщо трансцендентне проникає крізь кордон, то трансгресія — це іспит межі. Не можна не відзначити поважного ставлення Ж. Батая, М. Бланшо чи Ж. Дельоза до могутньої сили трансгресії. М. Фуко нагадує, що трансгресію не варто визначати як процес тотального заперечення, незважаючи ні на що, вона є ствердженням, але не того, що є трансцендентним досвідом, а ствердженням самого досвіду.

Слід зазначити, що поняття трансгресії доволі виразно проартикульоване в сучасній філософії, де не спостерігаємо того шанування перед

новим, тривожним потенціалом трансгресії. Так, у розвідці «Модуси нігілізму в культурі транзитивного суспільства» Т. В. Костянтинова йдеться про визначення трансгресії із нігілістичної сторони. Культуролог означає існування трансгресивного нігілізму, який, впливаючи на логіку повсякденності, стає рефлексією стосовно прийняття негативного та практичною реалізацією інтенції до заперечення (Костянтинова, 2010).

Отже, завдання створення реальності відведене порожнечі. У цьому просторі не діють жодні існуючі механізми влади і насильства, у ній розгадана таємниця буття та й самої людини. З цього приводу можна згадати інтерв'ю з Ж. Деррідою, Д. Хартманом та В. Ісером під назвою «Деконструкція: діалог у Єрусалимі». Ж. Дерріда констатує, що визначити цей тенденційний процес можна як нігілізм, і ця позиція заперечення, що для історії філософії і культури означає зобов'язання переглянути цю історію, визначити, чим вона була, тобто переглянути її саме з негативного боку поверх гегелівського абсолютного знання, поверх позитивної теології і поверх діалектики. Це не означає, що ми повинні акцентувати на цьому негативному моменті. Але це переломний момент (Деррида).

Проаналізувавши роль трансгресії в діалоговій ситуації, яка розриває зв'язки між теперішнім і майбутнім, кризь її призму світ втрачає статус власної достовірності та постає несправжнім, нереальним, а майбутнє в інтерпретації нігілістичної свідомості набуває межовості. Можна стверджувати, що останнім з трьох компонентів моделі міжкультурного діалогу має бути трансгресія, яка підтверджує можливість моделювання різних ситуацій для їх подальшого використання. Тобто виникнення певної соціокультурної проблеми, яка потребує міжкультурного діалогу.

Висновки. Таким чином, можна виокремити наступні фактори, які характеризують існування моделі:

- швидкість соціокультурних процесів;
- збільшення кількості діалогових контактів;
- множинність способів діалогової міжкультурної комунікації;
- поява ризиків можливих «збоїв» міждіалогової комунікації («трансгресій»).

Проаналізувавши роль соціолінгвістичного та соціокультурного компонентів у процесі комунікації, можна стверджувати, що одним із компонентів моделі міжкультурного діалогу має бути ситуативність, процес, необхідний для створення моделей різних ситуацій для подальшого використання в різних сферах. Тобто виникнення певної соціокультурної проблеми, яка потребує міжкультурного діалогу, можна визначити ситуативно, а відтак сама модель є ситуативною.

Аналіз процесів культурного функціонування і розвитку дисипації дозволить сформулювати систему цінностей культури, яка спрямовуватиметься на збереження культурних процесів у комунікації. Ґрунтовний аналіз дисипативних процесів вможливить розробити механізм ситуації міжкультурного діалогу (Селіванова, 2011).

Але різновекторність культурних процесів є елементом стабілізації системи культури. Прояв крайньої стадії дисипативного розвитку, звичайно, «згладжується» іншими культурними процесами.

Проаналізувавши роль трансгресії в діалоговій ситуації, яка розриває зв'язки між теперішнім і майбутнім, кризь її призму світ втрачає статус власної достовірності. Разом із цією ідеєю подолання меж відкривається абсолютно інша перспектива: суб'єктивність у діалозі перемагає себе, знову здобуває спонтанність своїх спонукань, долає межі і досягає справжньої суверенності. Можна стверджувати, що останнім з трьох компонентів моделі міжкультурного діалогу має бути трансгресія.

Зазначені фактори роблять модель ситуаційною, дисипативною та трансгресивною.

Визначенням процесу діалогу є продуктивний взаємозв'язок декількох окремих складових, єдиного й різноманітного сенсу розуміння простору і загальних явищ культури. Передусім монологічність від діалогічності відрізняється прагненням до порозуміння комунікації, різних явищ, ідей, поглядів, соціальних сторін.

Діалог обох культур повинен бути плідним для кожної зі сторін. «Ми задаємо запитання представникам іншої культури, ті, що вони самі собі не задавали, бажаємо знайти в них відповіді, і таким чином інша культура надає нам відповіді, показуючи нові горизонти смислової глибини, різні свої сторони» (Бахтин, 1986, с. 335).

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням можливості створення моделі міжкультурного діалогу. Наступна стаття буде присвячена темі появи нестійкого стереотипу як результату міжкультурного діалогу в сучасній міжкультурній діалоговій ситуації.

Список посилань

- Бахтин, М. М. (1986). *Естетика словесного творчества*. Москва: Художественная литература.
- Вострякова, Ю. В. (1998). Проблемы познания в диалоговом пространстве современной культуры. *Философско-методологические проблемы науки и техники*. (с. 78–81).
- Деррида, Ж. *Деконструкция: триалог в Иерусалиме (Август 1986, Мишкеном Шаананим)*. Взято из http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Derr/dekon.php.

- Коновалова, А. (2005). *До питання модернізації української культури в умовах глобалізації*. Взято з http://www.mari.kiev.ua/2005_03_04.pdf. (дата звернення: 16.10.18).
- Константинова, Т. В. (2010). *Модусы нигилизма в культуре транзитивного общества*. Взято из <http://www.dissercat.com/content/modusy-nigilizma-v-kulture-tranzitivnogoobshchestva#ixzz2PyaQWWFn>.
- Куропась, І. *Економічні союзи Європи і Америки*. Взято з <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=383> (дата звернення: 16.10.18).
- Мамардашвили, М. (1996). *Необходимость себя. Доклады, статьи, философские заметки*. Москва: Лабиринт.
- Матурана, У. (1995). *Биология познания. Язык и интеллект*. (с. 95–142). Москва: Прогресс.
- Сайко, Э. В. (1999). *О природе и пространстве «действия» диалога. Социокультурное пространство диалога*. Москва. (с. 9–32)
- Селіванова, О. О. (2011). *Основи теорії мовної комунікації: підручник*. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А.
- Фуко, М. (1994). *О трансгрессии. Танатография Эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века*. (с. 113–131). Санкт-Петербург: Мифрил.
- Хабермас, Ю. (2003). *Философский дискурс о модерне*. М. М. Беляев (Пер. с нем.). Москва: Весь Мир.

References

- Bakhtin, M. M. (1986). *Aesthetics of verbal creativity*. Moscow: Khudozhestvennaya literatura. 424 p. [In Russian].
- Vostryakova, Yu. V. (1998). Problems of knowledge in the dialogue space of modern culture. *Philosophical and methodological problems of science and technology*. 78–81 p. [In Russian].
- Derrida, J. *Deconstruction: a dialogue in Jerusalem (August 1986, Mishkenot Shaananim)*. Retrieved from http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Derr/dekon.php. [In Russian].
- Konovalova, A. (2005). *On the issue of modernization of Ukrainian culture under the conditions of globalization*. Retrieved from http://www.mari.kiev.ua/2005_03_04.pdf. (last access: 16.10.18). [In Ukrainian].
- Konstantinova, T. V. (2010). *Moduses of nihilism in the culture of a transitive society*. Retrieved from <http://www.dissercat.com/content/modusy-nigilizma-v-kulture-tranzitivnogoobshchestva#ixzz2PyaQWWFn>. [In Russian].
- Kuropash, I. *Economic unions of Europe and America*. Retrieved from <http://uaforeignaffairs.com/article.html?id=383> (last access: 16.10.18). [In Ukrainian].
- Mamardashvili, M. (1996). *Necessity of yourself. Reports, articles, philosophical notes*. Moscow: Labyrinth. 430 p. [In Russian].
- Maturana, W. (1995). *Biology of knowledge. Language and intelligence*. Moscow: Progress. 95–142 p. [In Russian].

- Saiko, E. V. (1999). About the nature and space of the “action” of the dialogue. *Socio-cultural dialogue space*. Moscow. 9–32 p. [In Russian].
- Selivanova, O. O. (2011). *Fundamentals of the theory of language communication: a textbook*. Cherkasy: Publishing house Chabanenko Yu.A. 350 p. [In Ukrainian].
- Foucault, M. (1994). *About transgression. Thanatography of Eros: Georges Bataille and French thought of the mid-twentieth century*. St. Petersburg: Mithril. 113–131 p. [In Russian].
- Habermas, Y. (2003). *Philosophical discourse on modernity*. M. M. Belyaev (Transl. from German). Moscow: Ves' Mir. 416 p. [In Russian].

Надійшла до редколегії 23.05.2019 р.